

Kapitalisme + computer = ?

Dimensioner i den højteknologiske produktionsmåde

(2004)

På grund af temaets kompleksitet nøjes jeg med i 12¹ skridt at indkredse spørgsmålet om, hvad der bliver af kapitalismen på grundlag af computeren og af computeren, når den bruges under kapitalismen. Spørgsmålet om følgerne af mødet mellem de to skal samtidig belyses nærmere ud fra stadig nye perspektiver, alt sammen i håb om, at læseren vil gøre begge dele, spørgsmål og perspektiver, til sine egne. "At stille et spørgsmål er at besvare det", har den unge Marx engang sagt. Det er sikkert en overdrivelse. Men vores spørgsmål peger i det mindste i en retning, hvor vi kan finde en rød tråd gennem labyrinten af den 'socioøkonomiske kovending', som formanden for det tyske LO talte om, da han prøvede at få opbakning hos formanden for CSU² i konflikten med Tysklands socialdemokratiske regeringschef. Den slags venstre-højre fordrejninger forekommer under en krise uden løsningsperspektiver. Udredningen af den leder os lige lukt ind i centrum af vores emne.

1. Meningen med spørgsmålet i overskriften

For cirka 20 år siden begyndte jeg at samle materiale og lave teoretiske skitser til en bog, som skulle have heddet *Om High-Tech-Kapitalismens Arkæologi*. Den første fil i mappen begynder med en ofte citeret sætning af Karl Marx:

De sociale forhold er tæt sammenknyttede med produktivkræfterne. Ved at erhverve sig nye produktivkræfter forandrer menneskene deres produktionsmåde, og med forandringen af produktionsmåden, dvs. af måden, hvorpå de skaffer sig deres livsfornødenheder, forandrer de alle deres samfundsmæssige forhold. Håndmøllen giver et samfund med feudalherrer, dampmøllen giver et samfund med industrielle kapitalister. (*Filosofiens elendighed*, MEW 4, 130).

Vi vil komme til at opdage, at det med håndmøllen ikke er helt så enkelt endda. Og desuden har Marx, i forbindelse med udarbejdelsen af kritikken af den politiske økonomi, afgrænset revolutioneringen af produktivkræfterne fra revolutioneringen af samfundsordenen og har relateret sit spørgsmål til forhold *inden for* kapitalismen. Men uanset dette ligger mit næste spørgsmål, der knytter an til det forudgående, lige for: Hvilken type samfund ville computeren og dens stadig ekspanderende anvendelsesmåder resultere i under kapitalistiske forhold?

Spørgsmålet peger allerede i retning af et svar: Vi lever i en form for kapitalisme, som computerens sejrsgang har forandret. Det er årsagen til, at Peter Glotz³ taler

¹ jf. dog fodnote 12

² den Kristelig-Sociale Union, de Kristelige Demokraters højreorienterede søsterparti i den tyske delstat Bayern; overs. anm.

³ Peter Glotz (1939–2005), en af de ældre teoretikere på den tyske socialdemokratiske

om den 'digitaliserede kapitalisme'. Det er langt fra nogen selvfølge, at der ligefrem tales om 'kapitalismen' – selv om nogen, efter sammenbruddet af den europæiske statsocialisme af sovjetisk støbning, igen er begyndt at gøre det uden straks at slå syv kors for sig. Men i hvert fald vrimler det med karakteriseringer af vores nutidige samfund, hvor der tales om kapitalismen. Der tales om det postindustrielle samfund, om informations-, videns- og netværkssamfundet: Vis sparer os opremsningen. Alle disse betegnelser har det til fælles, at de tier om, hvem eller hvad der er det dominerende, det der 'råder over' – og at de i stedet for fremhæver det, som er det dominerede, og som der 'rådes over'. Når det således er noget attråværdigt, produktivt, som rykkes i forgrunden, og noget ubehageligt eller uhyggeligt, som gemmes i baggrunden, er der tale om eufemismer. Men på denne måde ofres lysten ved at erkende til fordel for illusionen om lyst.

Lad os altså sige det ligeud: Aldrig nogen sinde før har kapitalismen haft større greb om vores klode og dennes beboere end i vore dage. Og en hellig treenighed bestående af fri verdenshandel, deregulering og privatisering har sørget for, at denne globaliserede kapitalisme nu allerede i to årtier, og med øget tempo siden 1989, på stadig mere uhindret facon har grebet ind i og gennemsyret vores livsbetingelser og levemåde. Selvfølgelig er virkningerne helt forskellige, alt efter om man hører til 'vinderne' eller 'taberne' i denne proces. Når jeg taler om vindere og tabere, benytter jeg mig af vulgærsociologiske udtryk fra hverdags sproget. Forholdene er meget mere komplekse, end disse udtryk lægger op til. De gamle opdelinger efter klasser, køn, nationalitet eller etnisk tilhørsforhold er der jo endnu, men nye er kommet til. Specielt den 'digitale kløft' skærer delvis på tværs af de ældre opsplitningslinjer, langs med grænsen mellem generationerne, men delvis også på tværs af generationsgrænserne, langs med mere traditionelle klasseskel, som i kølvandet af den 'nye fattigdoms' udbredelse igen er blevet mere uigennemtrængelige. Når dette samfund er febrystende af lutter usikkerhed, når det panikagtigt render ind i og lader sig fange af den paradoksale modsigelse, at man, alt imens massearbejdsløsheden stadig breder sig, udskyder pensionsalderen for dem, som endnu er i arbejde, hvilket yderligere mindsker antallet af de til rådighed stående arbejdspladser – ja, så tager den ene det som en naturlig konsekvens af globaliseringen, mens det for den anden fremstår som en konsekvens af neoliberalismen og dennes politik i den internationalt spekulerende finanskapitals tjeneste.

2. Kapitalisme har altid været = globalisering – hvad er det nye i det?

Nogle (f.eks. Klaus Peter Kisker eller Michael Krätke⁴) argumenterer heftigt imod det synspunkt, at navnet 'globalisering', brugt for at karakterisere det, som har stået på siden Sovjetunionens sammenbrud, skulle være mere end en vildledende myte, lanceret af de neoliberale. For dem har kapitalisme altid været lig med globalisering. De kan henvise til Det Kommunistiske Manifest, hvor der som bekendt står skrevet:

venstrefløj, fra 1977-1981 videnskabs senator i Vest-Berlin; stod i perioder tidsskriftet *Das Argument* nær; overs. anm.

⁴ tyske marxistiske økonomer; overs. anm.

Nødvendigheden af at skaffe stadig øget afsætning af produkterne jager bourgeoisiet ud over hele jordkloden [...] Bourgeoisiet har ved at udnytte verdensmarkedet gjort produktionen og forbruget i alle lande kosmopolitisk. Til de reaktionæres store sorg har det slået den nationale grund bort under fødderne på industrien. De ældgamle nationale industrier [...] bliver fortrængt af nye industrier, som det bliver et spørgsmål på liv og død for alle civiliserede nationer at indføre [...]⁵

Rigtig nok er 'globalisering' et dækord, sådan som vi kan sige ved at læne os op ad Freuds begreb om dækerindring. Men betyder det, at der ikke gemmer sig noget nyt under det? Ingenlunde! I *Politisch richtig oder Richtig politisch*⁶ (1999) har jeg pilleret det, som er kodet i udtrykket 'globalisering', fra hinanden, sådan som man kan pille et løg: Fænomenet er uden egentlig kerne, men de enkelte lag overlapper hinanden massivt. For det meste skildret som en slags naturlig proces, gemmer der sig under 'globalisering' i første omgang neoliberalismens politik med dens treenighedsformel deregulering, privatisering, frihandel. Globalisering skulle ifølge dette altså betyde, at et frihandelsregime sættes igennem i international målestok. Alt, hvad der står i vejen for dette, kommer i den politiske eller endda militære skudlinje. Er først grænserne brudt ned, tilintetgør den avancerede transnationale kapital de mindre udviklede nationaløkonomiers mindre konkurrencedygtige kapital. Men den transnationale kapital tager arbejdspladser med sig på sit sejrstogt i fremmede lande, hvilket fører til, at postindustrielle zoner breder sig i det nationale samfund, som den oprindeligt kommer fra. Arbejdspladsernes allokering følger jo med derhen, hvor arbejdets omkostninger er ringest, forudsat at valoriseringsbetingelserne ellers er sikret med magt, og betingelserne for adgang til markedet eller i det mindste infrastruktur er velegnede. Som laks, der svømmer mod strømmen op ad floderne, således flyder kapitalen op ad og derhen, hvor profitterne er højest, for der at lægge sine guldæg.

At kapitalen i forbindelse med den tendentielle opløsning af nationaløkonomiernes grænser fulgte med derhen, hvor omkostningerne var lavest, og chancerne for gevinst størst, har sluppet en vild konkurrence løst blandt de potentielle allokeringsteder, i hvilke krisezonerne underbyder hinanden socialt og økologisk i deres bestræbelser på at tiltrække kapital og deres tørst efter arbejdspladser og skatteindtægter – den navnkundige socio- og øko-dumpning. Ralf Dahrendorf bemærkede:

Med ét skulle 'globaliseringen' være skyld i alt – lukningen af posthuse ude på landet, nedskæringen af redningstjenesterne i de store byer, afskaffelsen af prisbindingen for bøger og i alt muligt andet. Globalisering blev til det store alibi, mest for voksende indtjening ved skrumpende ydelser [...] i en stadig mere profitorienteret kapitalisme, som havde kastet den korporative fordrageligheds, den langfristede ansvarligheds og den sociale forpligtelses lænker af sig.⁷

⁵ Marx/Engels: Udvalgte Skrifter. Bd. I, København: Tiden 1971, s. 30

⁶ Wolfgang Fritz Haug (1999): *Politisch richtig oder Richtig politisch. Linke Politik im transnationalen High-Tech-Kapitalismus*. Hamburg: Argument Verlag 1999

⁷ Ralf Dahrendorf, *Recht und Ordnung*, i: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 21.11.2001, s. 10

Oven i narkotika- og menneskehandelen, hvis omfang "langt overgår alle historiske erfaringer med slaveriet [...] kom terrorismens globalisering" (s.st.). Men hvorfor skulle den slags ikke også have været sådan tidligere? Dahrendorfs snak om "en stadig mere profit-orienteret kapitalisme" røber illusionen om, at kapitalen en gang før i tiden skulle have været mindre profitorienteret. Et nærliggende svar peger i retning af sammenbruddet af Sovjetunionen og Europas øvrige derfra mere eller mindre dominerede statssocialistiske lande. Siden da har der ikke været noget alternativ til kapitalismen, og dens aktører ser ikke længere nogen grund til at gøre sociale ind-rømmelser. Dette er sikkert ikke grebet ud af den blå luft. Men ved nærmere eftersyn lader dette svar til at tage en følgevirkning for selve årsagen. Det er på tide, at vi retter vores spørgsmål fra overskriften mod statssocialismen af sovjetisk art, som for godt og vel et årti siden forsvandt ud af historien.

3. Statssocialisme + computer = ?

Spørgsmålet blev besvaret af Gorbatjov, i princippet allerede i 1984, et år inden han blev generalsekretær for SUKP: Sovjetunionens samfundsstruktur – med dens statsliggjorte produktionsforhold såvel som en statsklasse, der som 'nomenklatura' var højt hævet over det øvrige samfund og blev holdt der af et nærmest almægtigt repressionsapparat – var så at sige inkompatibel med computerens indtog og altomfattende udbredelse, både i samfundets basis som i dets overbygning og specielt inden for hverdagslivets sfære der domineres af den i massemålestok 'normaliserede' subjeksstruktur, som Lucien Sève engang har kaldt for »sidebygningen«. Den kontrollerede subalternitet, som den såkaldte subjektive faktor blev holdt i (sammen med den stive 'direktiv'-planlægning mange år frem i tiden), satte hindringer i vejen for al udvikling og blokerede implementeringen af computeren i massemålestok. Når økonomien skal computeriseres, er der brug for en initiativrig og påhidsom subjektstype og tilsvarende omgivelser, hvor denne type kan udformes, og hvor den, inden for elastiske grænser, kan bevæge sig frit.

Gorbatjov citerede Marx den gang: Når produktionsforholdene er blevet for snærende for udviklingen af produktivkræfterne, indtræder der en krise, som kun gennem en revolutionær omdannelse af hele sovjetsamfundet kan overføres til en ny udviklingsfase.

Opbruddet blev som bekendt til en nedbrydning. Årsagerne hertil er mangfoldige. Der var hverken de virkelystne og handlekraftige aktører, som der nu var bud efter i en socialistisk markedsøkonomis navn, eller et sæt af institutioner, der kunne have dannet en ramme, hvori et ikke-statsligt økonomisk samfundsliv kunne have udfoldet sig. Dertil kom, at vestens politik og økonomiske strategi stillede sporskiftene i retning af undergang. Sovjetunionens implosion kaster lys over det faktum, at bestemte produktivkræfter ikke er forenelige med en hvilken som helst form for samfundsmæssig struktur og formation af samfundslivet. Statssocialisme + computer = revolution, ellers går systemet under. Med et gran salt gælder noget lignende også for kapitalismen. Men denne viste sig faktisk at være fleksibel nok.

4. Computeren leverede den teknologiske basis for nutidens skub fremad i globaliseringen

Dette skete efter automatiseringens sejrstogt i 1970'erne og 80'erne og blev med internettets eksplosive udfoldelse de seneste 10 til 12 år fuldbyrdet, hvor den digitale logistik har fundet sit quasi-offentlige trafiknetværk. Hvad angår organisation og produktionsplanlægning, så blev rum og tid ophævet gennem en teknologisk frembragt quasi-øjeblikkeligheds »her og nu«. Siden da kan matricen for en hvilken som helst produktionsproces fremstilles i et af de kapitalistiske centre og kan iværksættes og ibrugtages mere eller mindre umiddelbart i hvilket som helst andet verdenshjørne, ganske vist først efter at den nødvendige hardware er installeret og de nødvendige saglige og personlige resurser er allokeret. Denne teknologi har forsynet det transnationale management med dets adækvate produktivkraft og infrastruktur, som tillader den operationelle synkronisering i dets industrielle dispositives diaspora. Siden da har de transnationalt opererende koncerner udgjort verdensøkonomiens dominerende sektor.

Arbejdets og de arbejdendes stilling, informationernes cirkulation, de tilsvarende udviklinger på alle niveauer af samfundet – lige fra den private levemåde til den militære destruktionsmåde, fra forholdet mellem kønnene og individualitetsformerne til udformningerne af det samfundsmæssigt imaginære – pluraliseringen af normalitetsmønstrene, og sluttelig den dybtgående forandring af styrkeforholdene mellem de offentlige og de private sektorer, grænseforskydningerne mellem teknologi og liv, også det menneskelige liv: alt dette virker sammen i en omvæltning, som kan få en til at tænke på en antropologisk mutation, og som da også ganske rigtig er blevet udråbt som ”menneskets endeligt” i døgn-flueideologernes ophidsede toneleje.

5. Computeren er den nutidige epokes ledende produktivkraft

Når kvalificeret arbejdskraft kan opfattes som personlig produktivkraft, så kan arbejdsmidlerne, som vi i produktionen retter mod arbejdsgenstandene, opfattes som saglige produktivkræfter. Det er ved disse saglige produktivkræfter, den afgørende udvikling foregår.

Begrebet 'nøgleteknologier' ligesom grupperer de brancher, hvor innovationen er specielt virulent; 'ledende produktivkraft' vil derimod sige, at disse 'nøgleteknologier' ikke ville være mulige uden computeren. Boy Lüthje taler om 'informationsteknologi som ledende sektor' (2004, 239) Det rammer sagen noget mere præcist. Men 'ledende produktivkraft' kan netop ikke lukkes ind i en bestemt sektor, men gennemtrænger og forandrer alle sektorer. Overalt, i produktionen ikke mindre end i distributionen og administrationen, har computeren muliggjort automatiseringen af de monoton-legemlige såvel som den del af de åndelige aktiviteter, som kan formuleres i algoritmer. Og det vil sige: den vidtgående afskaffelse af disse aktiviteter som *menneskeligt* arbejde.

6. Automation = utopi, der er blevet til forbandelse?

I *Statslæren* skriver Aristoteles (og Marx citerer det med fornøjelse i *Kapitalen*; jf. MEW 23, s. 430):

Hvis nemlig ethvert Redskab af sig selv kunde udføre det Arbejde, hvortil det er bestemt (*tò hautoù érgon*), enten naar det fik Ordre dertil, eller idet det paa Forhaand var klar over sin Opgave, som det hedder sig om Daidalos' Statuer eller Héfaistos' Trefødder, hvorom Digteren siger, at de af sig selv (*automátous*) rullede til Gudernes Forsamling; – hvis saaledes Skytlerne vævede af sig selv og Plektrerne slog Strengene, vilde hverken Bygmestrene have Brug for Haandlangere (*hupēretôn*) eller Husherrerne (*toís despótais*) for Slaver. (*Statslæren* I.4, 1253^b; dansk oversættelse af William Norvin og Peter Fuglsang 1946, genoptrykt 1997, s. 80-81).

Marx tilføjer (*Kapitalen*, MEW 23, 430f) et digt af Antípatros af Thessaloniki, som var en digter fra Ciceros tid, hvor denne lovsynger »opfindelsen af vandmøllen til at male kornet med, denne elementære form af al maskineri, som slavindernes befrier«:

Skån jeres malende hånd, møllerinder, sov blidt!
Hanan galer forgæves for jer ved daggry.
[...]
[...] lad os glædes ved gaverne, helt uden arbejde'
Som gudinden gavmildt os skænker.⁸

Lykkelig er den arbejdsløse i antik forstand! Men i moderne, kapitalistisk forstand? I mellemtiden har vi fået det hele: 'Trefødder, som [...] af sig selv (*automátous*) rullede til Gudernes Forsamling' – dvs. servicerobotterne i bestyrelsesetagerne – og selvfølgelig da automatiske vævestole og elektroniske synthesizere af guitarklange. Vi har 'intelligente våben' og virtuelle lejekammerater. Men Antípatros vers "lad os glædes ved gaverne, helt uden arbejde"/ Som gudinden gavmildt os skænker" lyder som ondsksfuld ironi. At det forholder sig sådan, er ikke computerens, robotternes, og de fleksible automationssystemers skyld, men det skyldes den samfundsmæssige anvendelsesform, som vi kalder for 'kapitalistisk'.

Emil Lederer har i 30'erne præget begrebet 'teknologisk arbejdsløshed', for på denne måde at karakterisere den form for arbejdsløshed, som – til forskel for den konjunkturbestemte – har sin årsag i en 'forøgelse af arbejdets effektivitet', som ikke længere opvejes af vækst (Lederer 1938/1981, s. 51ff) Vis à vis det fænomen, som vi, ved at læne os op ad Lederer, kan kalde for 'informations-teknologisk vækst' og som er i færd med at opløse vores sociale sikringssystemer og dermed også vores samfunds 'sociale væv', får vores spørgsmål fra overskriften "Kapitalisme + Computer = ?" sin eksplosive kraft.

Jeg har beskrevet nogle af de potentialer, som computeren som universalmaskine rummer. Nu er det på tide at vende blikket mod kapitalismen, som i den grand er blevet dynamiseret af computerens indsats, og som på sin side har gjort computeren så ambivalent produktiv-destruktiv på en og samme tid, som om det gjaldt at demonstrere sandheden i Marx' gamle udsagn om, at enhver ting, under kapitalens regime, går svanger med sin modsætning.

⁸ Citeret efter: Gedichte aus dem Griechischen übersetzt von Christian, Graf zu Stolberg. Hamburg 1782.

7. Hvad er det, 'kapitalistisk' betyder for os?

Lad os gøre det klart, hvad vi forstår ved 'kapitalistisk': I første omgang negativt: Goder, lige meget, om de tjener til at fremstille andre 'goder', eller om de tjener til umiddelbart at tilfredsstille et behov, er som sådan endnu ikke 'kapital'. Ikke en gang 'penge', det universelle middel til at bytte, og som disse 'goder' står over for som 'varer', er som sådan kapital. Når kapital fremstår som arbejds*middel*, så er arbejdsmidler derfor langt fra kapital endnu. Betingelsen for, at arbejdsmidler kan blive til kapital, er det samfundsmæssige forhold mellem ejerne af *produktionsmidlerne* og de mennesker, som kun har deres arbejds*kraft* som vare at bidrage med, og som derved forvandles til *lønarbejdere*.

Også når kapital optræder som penge, er penge som sådan langt fra kapital. Penge bliver først til kapital, når de inddrages i valoriseringsprocessen. Lad os her se bort fra de afledte valoriseringsformer, hvor penge anlægges i værdipapirer eller på sparekonti for at kaste renter af sig, og hvor penge således tilsyneladende 'af sig selv' avler flere penge – som dog, via hvilke formidlingskridt det end måtte være tilfældet – i sidste ende til stadighed er henvist til realøkonomien. Når denne imidlertid analyseres, er man nødt til at belyse lønarbejdets egenskab som værende *kilden til merværdien*.⁹

Lad os her, for korthedens skyld, lade, som om vi havde et begreb om, hvad 'kapitalen' er for noget. Hvad er så kapitalisme? 'Kapitalisme' adskiller sig fra 'kapitalen' som krigen fra den enkelte hær eller som den historiske proces fra de enkelte aktørers handlinger. 'Kapitalisme' – det er de konkurrerende kapitalers system 'i aktion', i vekselvirkning med deres omgivelser. Når man analyserer strukturen af de valoriserings- og akkumulations-processer, som griber ind i, går på tværs af og overlapper hinanden, så støder man på den kendsgerning, at det samlede regnestykke ikke kan gå op. Tilegnelse af merværdi og dennes (i hvert fald delvise) forvandling til yderligere kapital, og i denne forstand kapitalens vedvarende akkumulation, er systemets indbyggede målsætning, som optræder som 'udefra' kommende overlevelsens-nødvendighed for den enkelte kapital, netop formidlet via kapitalernes indbyrdes konkurrence. Konsekvensen er den periodevise overproduktion af kapital. Den medfører ligeledes periodiske former for tilintetgørelse af kapital. Finanskapitalen, som farer kloden rundt i sin søgen efter investeringsmuligheder, og som bobleagtigt blæses fiktivt op i børsspekulationer for atter at tilintetgøre sig selv, sådan som vi har oplevet det for ikke så længe siden, er kun en af disse former. Krigen er en anden. Hvis overproduktion af kapital er en af kilderne til forstyrrelse, som i den mest snævre forstand er 'systemet iboende', så er en anden på samme, lige så 'iboende', måde det faktum, at systemet frembringer massearbejdsløshed, endda, med Marx' ord, vedvarende frembringer en 'overskydende' andel af befolkningen; og det er vel at mærke en kilde, som er egnet til at udhule de kapitalistiske samfund og til at underminere betingelserne for, at der kan regeres demokratisk. Lad os kaste et blik på denne effekt: Hvis arbejdsproduktiviteten

⁹ Jf. hertil Wolfgang Fritz Haug (2005): *Vorlesungen zur Einführung ins ‚Kapital‘*. (1. udgave 1974), 6., fuldstændigt ny bearbejdede udgave fra 2005, Hamburg: Argument. Jf. desuden: *Karl Marx – der Kritiker des Kapitalismus*. i: *Das Argument* 245, 44. Årg., 2002, H. 2, s. 229-240, her specielt s. 235ff.

stiger på grund af videreudviklingen af de saglige produktivkræfter, dvs. hvis der bliver brug for mindre arbejde for at frembringe det enkelte produkt, så bliver efterspørgslen efter arbejdskraft på arbejdsmarkedet kun ved med at være stabil under den forudsætning, at mængden af de efterspurgte produkter stiger. Innovationer i produktionen og den hermed bevirkede tekniske eller æstetiske forældelse af produkter, som egentlig stadigvæk dur, er *en* mulighed. En anden består i at skaffe sig adgang til nye markeder. Men ingen af disse veje kan man ubegrænset gå frem ad ubegrænset. Marx sammenfatter denne systemiske selvforstyrrelse i sætningen: "Kapitalen er selv den processerende modsigelse [derived], at den søger at reducere arbejdstiden til et minimum, mens den samtidig sætter arbejdstiden som eneste målestok og kilden til rigdommen." (*Grundrisse*, MEW bd. 42, s. 601) Dette beskriver den nuværende krisens grundlæggende dimension.

8. High-tech-kapitalisme

Men tilbage til spørgsmålet, hvad der bliver af samfundet (det kapitalistiske altså!) på grundlaget af computeren. Hele skove er gået til for at fremstille alle de blade, hvis spalter er fyldt med skriverier om 'informations-' eller 'videnssamfundet', mens Manuel Castells i det mindste, trods alt, holder fast ved, at man er nødt til at "betegne det nye tekno-økonomiske system adækvat som *informationel* kapitalisme. (2001, s. 19)¹⁰, hvorved han imidlertid henviser dennes værdikilde til finanskapitalens cirkulationssfære, i og med at han lokaliserer den ved de ekstragevinster, som kan hentes på markedet ved hjælp af informationsforspring takket være computermedieret global informationsudveksling. Når man således kritiserer den spekulative finanskapital og ser bort fra den højteknologiske produktionsmåde, til hvis fremtrædelsesformer denne finans-kapitalisme hører, så kommer man igen og igen farlig tæt på den traditionelle antisemitiske skelnen mellem 'skabende' kapital og kapital, der blot rager til sig.

Men Elmar Altvater og Birgit Mahnkopf udviser i deres seneste bog stadigvæk nærmest vantro forbløffelse over, "at nogle teoretikere mener allerede at kunne identificere nogle tegn på en post-fordisme." (2002, s. 25).

Denne blinde plet er kendetegnende for langt den største del af de seneste ti års kritiske analyser. Det er et symptom for venstrekræfternes tab af selvstændig substans netop på det område, hvor den, marxistisk, engang havde sit vigtigste grundlag: I analysen af produktionsmåden som den modsætningsfyldte enhed mellem produktivkræfter og produktionsforhold. I min bog (Haug 2003) prøver jeg at finde frem til roden af denne partielle blindhed og forsøger at skære en breche, der åbner for et mere omfattende udsyn, som kan rumme high-tech-kapitalismens produktionsmåde og levevis i deres indbyrdes sammenhæng.

¹⁰ Til kritikken af Castells' begreb 'informationskapitalisme' jf. Bob Jessop: *Informationskapitalismus und Empire – Verklarungen der US-Hegemonie*. i: *Das Argument* 248, 44. arg., 2002, H. 5/6, s. 781f. u. Mikiya Heise: *Phantasmagorien der 'Netzwerkgesellschaft'*. *Zu Manuel Castells*, s.st. s. 684-695.

9. Informationsteknik som hegemonifaktor

Lad os skifte udsigtspunktet en gang til og lad os spørge: Hvorfor dannes der ikke nogen virksom modhegemoni, når der trods alt er så mange, som er berørt af konsekvenserne? Det er den tilbageskuende fiksering af kritikken, der yder et bidrag til denne fallit. Et yderligere, måske det afgørende, bidrag er den kendsgerning, at informationsteknik i sig selv virker som hegemonifaktor.

Om 1920'ernes fordristiske US-samfund sagde Gramsci (for at få ram på forskellen til det 'gamle' Europa): "Hegemonien har sin oprindelse direkte i fabrikken, og den behøver ikke så mange politiske og ideologiske formidlere." (H I, § 61).¹¹ I dag begynder den i fritiden. Herbert Marcuse havde allerede i 1957 gjort den erfaring, at produktivkræfter tjener som legitimationsgrundlag, og at dette udgjorde det "verdenshistorisk nye" i situationen (Marcuse 1957, s. 52) Hvad han beskrev som "det videnskabelig-tekniske fremskridts dobbeltfunktion (som produktivkraft og ideologi)" (s. 60), kan nutidens computer-kids erfare ved deres terminaler og deres play-stations, ved at bruge deres mobiltelefoner og ved at chatte på nettet. På deres specielle måder gør også kapitalisme- og globaliserings-kritikerne denne erfaring, når ellers de artikulerer og organiserer sig via internettet. Og i forvejen er der vel ikke nogen intellektuelle længere, som vil undvære computeren. Hvem det end måtte være, der overbeviser sig selv om dennes produktivitet, så importerer vedkommende spontant, sammen med de nye teknologiers brugs-værdi, også et stykke kapitalistisk ideologi. Hvad ellers kultur-kritikerne på højre- og på venstrefløjen måtte finde på at sige: det er en kendsgerning, at kapitalens 'civilizing influence', som Marx har talt om, dvs. dens historiske produktivitet, ikke er udtømt endnu.

Det kunne være på tide at genskrive Habermas' essay fra 1968 om *Teknik og videnskab som ideologi*. Når Marcuse i 1957 skrev "Herredømme er ikke længere betinget af andet end evnen til og interessen i at opretholde og udvide 'apparatet' som helhed" (1957, s. 415), så formulerer Habermas ti år senere, at systemet gør "væksten af produktivkræfterne, som er koblet til det videnskabelig-tekniske fremskridt", hvorom han – endnu i samlebåndsarbejdets tid! – siger, at den "sprænger alle historiske proportioner" til grundlag for sin legitimation" (1968, s. 50f.). Naturligvis er kapitalens 'civiliserende indflydelse' yderst ambivalent. Bare tænk på gældsætningen af en hel generation af unge via deres mobiltelefoner.

[...] ¹²

¹¹ Her oversat efter Haug m.fl.'s tyske udgave af Antonio Gramscis *Fængselsdagbøger*, Antonio Gramsci: *Gefängnishefte* (10 Bände), Hgg. im Auftrag des Berliner Instituts für kritische Theorie (InkriT) von Klaus Bochmann, Wolfgang Fritz Haug und Peter Jehle. Hamburg: Argument Verlag 1991 – 2002 (Taschenbuchausgabe 1999–2004);, overs. anm.

¹² I overensstemmelse med forfatterens ønske udelades afsnit 10 og 11 af den oprindelige foredragstekst fra 2004. Haug kom her kursorisk ind på sammenhængen mellem den high-tech-kapitalistiske produktionsmåde og den tilsvarende levevis, eksemplificeret ved de forandringer, som internettets sejrstøgt medfører for strukturen af det seksuelle begær – både på subjekt-siden og med henblik på den måde, begærets objekt(er) bliver imagineret og bliver tilgængelige på, både virtuelt og 'i realiteten'; overs. anm.

12. Kapitalisme + computer = high-tech-kapitalisme

Den samfundsmæssige totalitet er under forvandling. De gamle landvindinger, hvad angår den politisk-socialt 'overformning'¹³ er ved at bryde sammen. Nye er endnu ikke blevet opfundet. Men man kan vurdere tendenser og linjer for kriseforløb, som allerede nu har kaldt en verdensomspændende bevægelse til live, og som vil nødvendiggøre politisk-institutionelle indgreb. Jeg kunne her kun byde på et par brudstykker. Jeg er ikke kommet ind på den nødvendige kritiske konfrontation med tænkemåder, som mystificerer enkelte aspekter af high-tech-kapitalismen, eller som blokerer for dens analyse. Jeg har sparet forsøget på at nå frem til en kritisk opfattelse af den fremadstormende bio-kapitalisme. Også forsøget på at analysere 'verdensordenskrigene' og specielt USA's rolle på grundlaget af den højteknologiske produktionsmåde er udeladt.

Det er besværet værd at overføre koncepter som 'videns-' eller 'informationssamfundet', 'postindustrialisme' etc. til en analyse af high-tech-kapitalismen. I betragtning af den udbredte tendens til at se bort fra eller i det mindste at marginalisere *produktionsmådens* betydning for forståelsen af nutidens omvæltningsprocesser – sådan som den findes i omegnene af 'regulationsskolen' eller hos politiske grupper, hvor interessen for finanskapitalen skygger for processerne i den realøkonomiske basis – skal det her være gentaget: Den klassiske marxistiske ansats med udgangspunkt i overgangs-tendenserne i produktionsmåden er en nødvendig, om end langt fra tilstrækkelig betingelse for bearbejdelsen af nutidens brændende spørgsmål. Ganske vist har man, hvis man nærmer sig dem på denne måde, *ikke* forstået *alt*; men *uden* at man nærmer sig dem på denne måde, har man – dette er sikkert og vist – *misforstået det hele*.

Litteraturhenvisninger

- Castells, Manuel, *Das Informationszeitalter*, 3 Bde., Opladen 2001, 2002, 2003.
Dahrendorf, Ralf, *Recht und Ordnung*, FAZ, 21. 11. 2001, s. 10
Gramsci, Antonio: *Gefängnishefte* (10 Bände), Hgg. im Auftrag des Berliner Instituts für kritische Theorie (InkriT) von Klaus Bochmann, Wolfgang Fritz Haug und Peter Jehle. Hamburg: Argument Verlag 1991-2002 (Taschenbuchausgabe 1999 – 2004)
Habermas, Jürgen, *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt/M 1968
Haug, Wolfgang Fritz, *High-Tech-Kapitalismus. Analysen zu Produktionsweise, Arbeit, Sexualität, Krieg und Hegemonie*, Hamburg 2003
samme, *Politisch richtig oder Richtig politisch*, Hamburg 1999
samme, *Kritik der Warenästhetik*, Frankfurt/M, 1971
Hennessy, Rosemary, ›Lesbisches Begehren im Spätkapitalismus: Queer – Klasse – Handlung‹, in: *Das Argument* 216, 38. Jg., 1996, H. 4, 539-50

¹³ 'Überformung' vil her sige: de politisk-socialt forhold, som tjener som 'overbygning', der affjedrer den grundlæggende modsætning mellem kapital og arbejde i samfundets økonomiske basis – som f.eks. velfærdsstaten; overs. anm.

- Lederer, Emil, *Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. Eine Untersuchung der Hindernisse des ökonomischen Wachstums* (1938), mit Nachwort zur Neuauflage von Robert A. Dickler, Frankfurt/M 1981
- Lüthje, Boy, ›High-Tech-Industrie‹, *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Bd. 6/I, Hamburg 2004, 237-46
- Marcuse, Herbert, ›Trieblehre und Freiheit‹, i: *Frankfurter Beiträge zur Soziologie*, Bd. 6, 1957
- Sigusch, Volkmar, ›Die neosexuelle Revolution‹, in: *Psyche. Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*, hgg. v. Werner Bohleber, 52. Jg., 1998, H. 12, 1192-1234
- Winnacker, Ernst-Ludwig, ›Unter jedem Stein glänzt ein Diamant. Unterwegs in das Jahrhundert der Naturforschung‹, FAZ, 18. 9. 2000, s. 60

Oversat af Klaus Schulte

Foredrag holdt den 13. maj 2004 i et forum ›Betriebliche Demokratie und regionale Innovation: Grundlagen für Arbeit und soziale Gerechtigkeit‹ arrangeret af fagforeningen IG Metall, Braunschweig. Publiceret på tysk i lettere revideret form i: Christina Kaindl m.fl., red. 2005: *Kritische Wissenschaft im Neoliberalismus*. Marburg: BdWi-Verlag.